

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ФАХІВЦІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Кучинська Л. Ф.

кандидат педагогічних наук,

*методист з дошкільної освіти, викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
Комунальний заклад «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної*

освіти» Житомирської обласної ради

вул. Михайлівська, 15, Житомир, Україна

orcid.org/0000-0001-5225-5708

lilia.kuchynska@gmail.com

Ключові слова:

*педагогічні працівники,
здоров'язбереження,
збереження, зміцнення,
формування, метод,
діяльність.*

У статті акцентовано увагу на актуальності проблеми збереження професійного здоров'я педагогічних працівників закладів дошкільної освіти, оскільки тенденції та виклики в напрямі підвищення якості дошкільної освіти потребують від них постійного професійного росту, соціальної і професійної мобільності. Охарактеризовано сутність професійного здоров'я та важливість осмислення педагогічними працівниками його значущості, оскільки саме їхня професійна діяльність забезпечує формування здоров'язбережувальної компетентності дітей дошкільного віку, закладає основи здоров'я майбутньої нації. Проаналізовано зміст понять «збереження», «зміцнення», «формування» професійного здоров'я педагогічних працівників закладів дошкільної освіти як підґрунтя для розроблення системи оздоровчих заходів. Розкрито значущість системної організації методичної роботи закладів дошкільної освіти у площині збереження професійного здоров'я, що проявляється в певних ознаках, а саме: у збереженні фізичного, соціального, психічного і духовного здоров'я; застосуванні навичок здорового способу життя, гармонізації режиму праці і відпочинку; запобіганні професійному стресу та вигоранню. Проведено теоретичний аналіз методу як певного способу цілеспрямованої діяльності під час форм методичної роботи з педагогічними працівниками. Подано ґрунтовну характеристику орієнтуючих, стимулюючих методів та методів контролю і самоконтролю процесу оздоровлення, застосування яких потребує від педагогів відповідного рівня знань, умінь та навичок у процесі здоров'язбережувальної діяльності. Здійснено класифікацію інноваційних методів збереження професійного здоров'я педагогів у системі методичної роботи, які спрямовують педагогів на необхідність опанування арсеналу засобів збереження, відновлення професійного здоров'я та є запорукою тривалої, повноцінної, успішної, ефективної професійної діяльності. Доведено ефективність використання SWOT-аналізу професійної діяльності як інноваційного інструментарію педагогічного маркетингу в методичній роботі закладу дошкільної освіти з метою побудови стратегії підвищення фахової компетентності педагогів та мотивації до збереження і зміцнення професійного здоров'я.

METHODICAL MEANS AIMING AT MAINTAINING PROFESSIONAL HEALTH OF PEDAGOGICAL STAFF IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Kuchynska L. F.

Candidate of Pedagogical Sciences

Specialist in Preschool Education, Lecturer at the Department of Humanities and Social Sciences

Zhytomyr Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

Mykhailivska str., 15, Zhytomyr, Ukraine

orcid.org/0000-0001-5225-5708

lilia.kuchunsk@gmail.com

Key words: *teachers, maintaining health, maintaining, improving, building, method, activity.*

The article highlights the relevant issue of maintaining teachers' professional health in preschool educational institutions, as modern trends and challenges in preschool education force teachers to constantly develop their professional skills and improve their social and professional mobility. It explains the essence of professional health and the importance for teachers to realize its significance as they are responsible for the development of health-maintaining competence of preschool children and therefore affect the health of the future nation. It describes such concepts as "maintaining", "improving" professional health and "building" healthy habits among teachers in preschool educational institutions as the basis for recreation system development. The article emphasizes the importance of the systemic organization of methodical work at preschool educational institutions in terms of maintaining professional health and points out its main features, namely: maintaining physical, social, mental and spiritual health; using the obtained knowledge to lead a healthy lifestyle, striking a balance between work and rest mode; preventing professional stress and burnout. It analyses the method as a certain way of purposeful activity during methodical work with pedagogical staff. It gives a detailed description of orienting, stimulating and self-control health-maintaining methods; the use of these methods requires from teachers to have certain knowledge, skills and abilities concerning health maintaining process. The article provides the classification of innovative methods of maintaining teachers' professional health in the system of methodical work as the key to successful and effective professional activity. It proves the effectiveness of using SWOT-analysis of professional activity as an innovative tool of pedagogical marketing during methodical work at preschool educational institutions in order to build a strategy aiming at developing teachers' professional competence and motivating them to maintain and improve their professional health.

Постановка проблеми. Особливого значення в умовах реформування освітньої галузі на сучасному етапі набуває проблема збереження та зміцнення професійного здоров'я педагогічних працівників загалом та фахівців закладів дошкільної освіти зокрема, оскільки саме їхня професійна діяльність забезпечує формування здоров'язбережувальної компетентності дітей дошкільного віку, закладає основи здоров'я майбутньої нації.

Вивчення практики роботи закладів дошкільної освіти, а також порівняльна характеристика суб'єктивних і об'єктивних показників якості життя вказують на те, що на етапі інтенсивних змін у галузі дошкільної освіти наявний стан

соматичного здоров'я, психічного та соціального благополуччя педагогічних працівників не відповідає вимогам суспільства й особистості щодо ефективного виконання професійних завдань, творчого розвитку та самовдосконалення. Багатофункціональна діяльність педагогів, стресогенні чинники знижують професійну мобільність, працездатність, стійкість організму до несприятливих чинників, опірність шкідливим впливам, а також сприяють швидкій втомлюваності та професійному вигоранню.

Основним шляхом реалізації завдання збереження професійного здоров'я педагогічних працівників закладів дошкільної освіти є вдо-

сконалення змісту методичної роботи у площині здоров'язбереження педагогів через використання інноваційного методичного інструментарію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Важливим акцентом у розробленні цілісної структури професійного здоров'я педагогічних працівників закладів дошкільної освіти є врахування наявних концептуальних моделей здоров'я особистості, узагальнення яких здійснено Т. Дзюбою. Дослідник розглядає проблему здоров'я крізь призму поведінки самозбереження в зовнішньому плані життєдіяльності індивіда. Основним критерієм здоров'я, а отже, і поведінки самозбереження, за таких умов виступають характер і міра включення людини в будь-яку систему (біологічну, соціальну, у професійну також). Водночас, як стверджує Т. Дзюба, працівник відіграє роль пасивного об'єкта у професійному середовищі, змушений пристосовуватися до наявної професійної реальності, що звужує поле професійної активності, не відображає творчої спрямованості професійної діяльності [3, с. 8–14].

Отже, професійне здоров'я визначається у ставленні працівника до власного здоров'я та характеру його поведінки в умовах об'єктивно існуючої професійної реальності, а також професійними настановами, які дозволяють осмислювати значущість власного здоров'я та формувати траєкторію професійного здоров'язбереження та здоров'ятворення.

Питання розроблення та практичної реалізації здоров'язбережувальних заходів у системі освіти активно вивчаються О. Аксьоною, Т. Андрющенко, Т. Бережною, В. Бобрицькою, Т. Бойченко, Ю. Бойчук, Е. Булич, О. Ващенко, І. Волковою, М. Гончаренко, М. Гриньовою, Г. Мешко, Н. Миськовою, О. Міхеєнко, В. Оржеховською, С. Свириденко й іншими.

Більшість дослідників вважають за необхідне визначення, обґрунтування оптимальних шляхів збереження професійного здоров'я педагогічних працівників закладів дошкільної освіти та їх системної реалізації у процесі методичної роботи.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні проблеми збереження професійного здоров'я педагогічних працівників закладів дошкільної освіти та розкритті шляхів удосконалення змісту методичної роботи з використанням інноваційних методів.

Виклад основного матеріалу. У контексті дослідження актуалізованої проблеми саме поняття «здоров'я» педагога задає спрямованість на його збереження, зміцнення і формування. Беручи до уваги визначення даного терміна та його складників, проаналізуємо трактування виділених понять «збереження», «зміцнення», «формування» як підґрунтя для розроблення системи

оздоровчих заходів в інтерпретації «Великого тлумачного словника сучасної української мови».

Так, термін «збереження» розглядається в довідниковому виданні як похідне від слова «зберігати» й означає *дію* та *стан*: «1) оберігуючи, тримати цілим, не давати пропасти, зникнути; дбаючи, тримати що-небудь у доброму стані, намагатися залишити незмінним; 2) тримати що-небудь у певних умовах, оберігуючи від псування, руйнування; оберігати, захищати від чого-небудь згубного; 3) дбайливо ставитися до чого-небудь, не розтрачувати чогось; продовжувати залишатися в якому-небудь стані, не втрачати якихось ознак, властивостей, якостей» [1, с. 257].

Від «зміцнювати» походить термін «зміцнення» й означає дію за значенням його дієслова: «1) робити міцнішим, стійкішим; укріплювати; робити що-небудь надійнішим, більш сталим, постійним; 2) загартовувати кого-, що-небудь; робити стійкішим, здоровішим, витривалішим; робити духовно, морально сильнішим, міцнішим» [1, с. 374].

«Формування», як і попередні терміни, пов'язане з відповідними дієсловами («формувати» і «формуватися») та відповідає їхнім значенням за відповідною дією: «1) надавати чому-небудь певної форми, вигляду тощо; 2) виробляти в комуні-небудь певні якості, риси характеру тощо; 3) надавати чому-небудь завершеності, визначеності; 4) визначати, встановлювати, намічати що-небудь» [1, с. 1329]. У педагогіці він означає процес становлення, спрямований розвиток особистості або окремих її якостей чи сторін під впливом різних чинників, зокрема виховання і навчання [11].

Беручи до уваги зазначене вище, методична робота, що пов'язана зі здоров'ям педагогічних працівників, має проводитися в закладах дошкільної освіти у трьох взаємопов'язаних площинах: збереження, зміцнення та формування. Збереження здоров'я (дбайливе ставлення) є певним підґрунтям для поетапного впровадження оздоровчих заходів, спрямованих у кінцевому результаті на зміцнення (ставати міцнішим, стійкішим до негативних чинників середовища/довкілля завдяки дбайливому ставленню) та формування (спрямувати до подальшого розвитку на основі дбайливого ставлення) професійного здоров'я.

Реалізація ключової мети зі збереження професійного здоров'я фахівців закладів дошкільної освіти передбачає використання системи методів (гр. *methodos* – спосіб) – способів пізнання явищ природи і суспільства [5, с. 135], спрямованих на досягнення певної мети [7, с. 46]. Загальними ознаками методу є відображення ним цілеспрямованої діяльності; метод є своєрідною системою дій [5, с. 136].

Відома ціла низка класифікацій методів навчання за різними ознаками: за джерелом передачі та сприймання інформації (Л. Лук'янова); за характером пізнавальної діяльності (І. Лернер); за дидактичною метою і завданнями (М. Данилов); за цілісним діяльнісним підходом (Ю. Бабанський); за характером взаємодії того, хто навчається, і того, хто навчає, та ставленням того, хто навчається, до змісту, джерел і засобів, форм і методів навчання (С. Зміїов) тощо.

У рамках даного дослідження методи варто розглядати як певні способи цілеспрямованої діяльності у процесі методичної роботи. Проектуючи характеристику методу на завдання збереження, зміцнення та формування здоров'я педагогів, його варто аналізувати як спосіб організації діяльності активних учасників процесу навчання (вихователя-методиста – педагогів) з метою передачі та здобуття знань, умінь, навичок, якостей і моральних цінностей.

Відповідно до різних способів спілкування вихователя-методиста і педагогів під час методичної роботи в закладах дошкільної освіти розрізняють три групи методів, а саме: орієнтуючі, стимулюючі та методи контролю і самоконтролю процесу оздоровлення [8, с. 132–133].

Так, перша група методів (орієнтуючі) направлена на взаємодію суб'єктів (вихователя-методиста, педагога) та передбачає їхню активну роль у розкритті певної теми, пошуку шляхів вирішенні проблеми. Взаємодія вихователя-методиста з педагогічними працівниками заснована на паритетності. Педагоги активно висловлюють особисту думку (звертаючись до власного досвіду), власні судження, бачення реалізації проблеми збереження власного професійного здоров'я. Паритетні стосунки допускають відмову від переконання в тому, що єдина правильна думка належить вихователю-методисту. Його позиція змінюється: він не домінує, а стає активним учасником обговорення тієї чи іншої проблеми. Комунікаційні зв'язки виникають вже між усіма учасниками заходу. В основі комунікативного процесу лежить модель багатосторонньої комунікації [12, с. 51–53].

Прикладом використання групових інтерактивних методів навчання з метою збереження, зміцнення, формування професійного здоров'я педагогів є метод «Карусель», який спонукає до конструктивного спілкування, забезпечує результативність колективної діяльності, у контексті даного дослідження підвищує рівень здобутих знань, умінь, навичок з актуалізованої проблеми та їх інтеграції у професійну діяльність, мотивує та сприяє зацікавленості педагогічних працівників у вирішенні проблеми збереження власного здоров'я у професійному та повсякденному житті (здоровий спосіб життя).

Необхідно зазначити, що ефективним у реалізації мети зі здоров'язбереження педагогів є також інтерактивний метод «Фішбоун» (діаграма Ішікави – діаграма «риб'ячої кістки», англ. *Fishbone Diagram*, або «причинно-наслідкова» діаграма, англ. *Cause and Effect Diagram*, а також як діаграма «аналізу кореневих причин») [4]. Даний метод дозволяє модератору (вихователю-методисту) ґрунтовно, детально і різнобічно, у партнерській взаємодії, проаналізувати причини й наявні факти розв'язання проблеми збереження здоров'я педагогічних працівників у процесі їхньої професійної діяльності, сприяє формуванню свідомого емоційно-позитивного ставлення до потреб оздоровлення.

Використання другої групи методів (стимулюючі, діяльнісно-практичні) сприяє самостійному вивченню педагогічними працівниками актуалізованої проблеми; виконанню творчих, дослідницьких та пошукових завдань; забезпечує самостійний пошук різних варіантів рішень, активну участь в аналізі теоретичних та практичних дій; мотивує до саморозвитку, самовдосконалення та самовиховання.

Широкого застосування в системі методичної роботи з педагогічними працівниками закладів дошкільної освіти набуває Кейс-метод (англ. *Case study*), що пов'язаний із застосуванням теоретичних знань педагогів у практичній діяльності. «Кейс» являє собою ситуацію, що може склестися у професійній діяльності, над якою педагогічні працівники працюють спільно, щоб знайти необхідне обґрунтоване рішення. Кейс-метод у методичній роботі використовується з дотриманням чіткої структури та реалізується в декілька етапів, як-от: окреслення завдань у площині здоров'язбереження педагогічних працівників і опис оптимальних шляхів їх реалізації; підготовка педагогів до роботи з кейсом; аналіз проблеми та вироблення методичних рекомендацій щодо її вирішення [9, с. 155–156].

Варто зауважити, що результативним також є використання інноваційного методу «Групи, що гудуть» (англ. *Buzz groups*) – роботи в малих групах, який описує Т. Вудворд у книзі «Шляхи навчання: поради вчителю». Для педагогів формулюються завдання з актуалізованої теми, які передбачають альтернативні підходи до їх розв'язання. Сутність інноваційного та перспективного методу полягає в тому, що під час «мовчазного гудіння» (англ. *Silent buzzing*) упродовж 10 хвилин педагогічні працівники обмінюються інформацією щодо багатовекторних шляхів збереження та зміцнення власного здоров'я у вільний від професійної діяльності час. Використання даного методу надає педагогам додаткову можливість повторити, закріпити отримані знання, поставити запитання, висловити власну думку і ставлення до

актуалізованої проблеми, узагальнити напрацьоване [2, с. 24–25].

До третьої групи методів (контролю і самоконтролю процесу оздоровлення) відносять: розвиваючі бесіди з педагогічними працівниками, мотиваційні анкети, анкети для визначення етапу і траєкторії особистісно-професійного розвитку, карти досягнень педагогічних працівників за навчальний рік, анкети для визначення труднощів, побажань і ступеня задоволеності педагогів процесом і результатами власної професійної діяльності.

Актуальною для аналізу рівня професійної компетентності педагогічних працівників є карта спостереження за їхньою освітньою діяльністю, що забезпечує можливість вивчення динаміки і тенденції особистісно-професійного розвитку педагога, формування фахової компетентності та використання ефективних засобів здоров'язбереження.

У контексті оцінювання професійної діяльності педагогічних працівників дієвими є карти досягнень педагогів за навчальний рік у закладі дошкільної освіти (перелік всіх можливих досягнень в освітньому процесі). Для отримання якісних даних використовується SWOT-аналіз, що полягає в характеристиці сильних (переваги – Strengths) і слабких (недоліки – Weaknesses) сторін у професійній діяльності педагогів; можливостей (Opportunities), що відкриваються, за оптимальних умов, для зміцнення і збереження професійного здоров'я педагогів, мотивації до підвищення рівня здоров'язбережувальної компетентності, визначення стратегії подальшої професійної діяльності завдяки наполегливій праці над собою, вироблення звички до самодисципліни і самообмежень через реалізацію сучасної діяльнісної моделі: планууй, роби, перевіряй, дій, а також ризиків (Threats), пов'язаних із здоров'язбереженням [6, с. 54].

Актуальним є також використання методу моделювання програми особистісно-професійного розвитку та професійної підтримки педагогічних працівників, що визначає механізми стимулювання і мотивації до професійних досягнень з урахуванням не лише професійної, а й особистісної складової частини та передбачає зміцнення і збереження всіх складників професійного здоров'я (інтелектуального, фізичного, психічного, духовного, соціального). Програма включає такі структурні складники: опис еталону особистісно-професійного розвитку, професійних усклад-

нень; цілі особистісно-професійного розвитку та критерії їх досягнення; траєкторію особистісно-професійного самовдосконалення у площині збереження власного здоров'я [12, с. 242–243].

Отже, зважаючи на наведені дані, методична робота з урахуванням вищезазначених інноваційних методів, що проводиться в закладах дошкільної освіти, може використовуватись як засіб збереження та зміцнення професійного здоров'я педагогічних працівників, спрямований на вивчення, моделювання процесу здоров'язбереження, організацію науково-методичного супроводу в запобіганні, корегуванні та подоланні впливу несприятливих чинників на ефективність їхньої професійної діяльності та якість життя.

Висновки. У результаті проведеного аналізу стану досліджуваної проблеми в науковій, психолого-педагогічній літературі, ґрунтовного аналізу чинників, які впливають на професійну діяльність педагога, запропоновано низку інноваційних методів методичної роботи у площині збереження професійного здоров'я педагогічних працівників закладів дошкільної освіти. Беручи до уваги специфіку збереження професійного здоров'я, поняття інтегрованої готовності педагогів до здоров'язбережувальної діяльності, як складової частини професійної компетентності, є складним особистісним новоутворенням, що поєднує наявність належних загальних та фахових компетентностей, спрямованих на зміцнення, збереження, відновлення власного здоров'я. У зв'язку із цим методична робота в закладах дошкільної освіти у площині здоров'язбереження педагогічних працівників має реалізовуватись у трьох взаємопов'язаних площинах: збереження, зміцнення та формування.

Потрібно наголосити на тому, що сучасні педагоги мають відчувати потребу у збереженні власного здоров'я, навчитися осмислювати, усвідомлювати, співвідносити та поєднувати професійну діяльність із дозвіллям і активним відпочинком із метою повноцінної педагогічної та життєвої самореалізації.

Отже, варто констатувати, що аналіз проблеми збереження професійного здоров'я педагогічних працівників закладів дошкільної освіти, обґрунтування визначених педагогічних умов, методичного інструментарію не вичерпує розкриття всіх її основних аспектів і дає підґрунтя для подальшого детального вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Бусла. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
2. Вудворд Т. Шляхи навчання : поради вчителю. Велика Британія, 1995. С. 24–25.
3. Дзюба Т. Концептуальні моделі професійного здоров'я особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. І. Вип. 47. С. 8–14.
4. Діаграма Ішкави. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Діаграма_Ішкави (дата звернення: 22.11.2021).

5. Дубасенюк О. Практикум з педагогіки : навчальний посібник / за ред. О. Дубасенюк, В. Іванченка. 2-ге вид., доп. і пер. Житомир : Житом. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка, 2002. С. 135–136.
6. Екатеринин М. SWOT-анализ. *Методы менеджмента качества*. 2006. № 6. С. 54.
7. Сремеева В. Технологія вивчення основ дидактики : методичні рекомендації для викладачів і студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Житомир : Житом. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка, 2000. С. 46.
8. Лесохина Л., Шадрина Т. Центр образования взрослых. Педагогика / под ред. Л. Лесохиной, Т. Шадринной. Москва, 1991 С. 132–133.
9. Мельник Н. Особливості кваліфікації та спеціальності фахівців дошкільної освіти у країнах Західної Європи. Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. *Педагогіка*. 2016. № 2/34. С. 155–156.
10. Підласий І. Педагогіка. Теоретична педагогіка. 2013. URL: https://stud.com.ua/17953/pedagogika/rozvitok_formuvannya (дата звернення: 24.11.2021).
11. Полетаева Н. Закономерности и этапы личностно-профессионального развития педагога. *Методология исследования в профессиональном педагогическом образовании*. 2013. С. 242–243.
12. Пометун О., Пироженко Л. Интерактивні технології навчання: теорія і практика. Київ, 2002. С. 51–53.

REFERENCES

1. Busel, V.T. (2003). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Dictionary of Ukrainian language]. Kyiv. 1440 p. [in Ukrainian]
2. Woodward, T. (1995). Ways of training: recipes for teacher. UK. P. 24–25.
3. Dziuba, T.M. (Ed.). (2015). Kontseptualni modeli profesiinoho zdorovia osobystosti [Concepts of professional health of a person]. *Relevant psychology issues*. Vol. 1. № 47. P. 8–14 [in Ukrainian]
4. Diahrama Ishykavi [Ishykavi diagram]. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Діаграма_Ішикави [in Ukrainian].
5. Dubaseniuk, O.A. (2002). Praktykum z pedahohiky [Workshop on Pedagogy]. Zhytomyr. P. 135–135 [in Ukrainian].
6. Ekaterinin, M.V. (2006). SWOT-analiz [SWOT-analysis]. *Quality management methods*. № 6. P. 54 [in Russian].
7. Yeremeieva, V.M. (2000). Tekhnolohiia vyvchennia osnov dydaktyku [Technology of studying the basics of didactics]. Zhytomyr. P. 46 [in Ukrainian].
8. Lesohina, L.N., Shadrina, T.V. (Eds.) (1991). Tsentr obrazovaniya vzroslyh. Pedagogika [Adult Education Center. Pedagogy]. Moscow. P. 132–133.
9. Melnyk, N.I. (2016). Osoblyvosti kvalifikatsii ta spetsialnosti fakhivtsiv doshkilnoi osvity u krainakh Zakhidnoi Yevropy [Peculiarities of preschool education specialists' qualification in Western Europe]. *Anthropological studios*. № 2/34. P. 155–164 [in Ukrainian].
10. Pidlasyi, I.P. (2013). Pedahohika. Teoretychna pedahohika [Pedagogy. Theoretical Pedagogy]. Retrieved from https://stud.com.ua/17953/pedagogika/rozvitok_formuvannya [in Ukrainian].
11. Poletaeva, N.M. (2013). Zakonomernosti i etapy lichnostno-professionalnogo razvitiya pedagoga [Peculiarities and stages of teacher's personal and professional development]. *Research methodology in professional pedagogical education*. P. 242–249 [in Russian].
12. Pometun, O.I., Pyrozhenko, L.V. (2002). Interaktyvni tekhnolohii navchannia: teoriia i praktyka [Interactive teaching technologies: theory and practice]. Kyiv. P. 51–53 [in Ukrainian].